

Kitap Tanıtma

NEVZAT ARTUÇ¹, *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı), Ankara 2019, LXXII + 539 s. ISBN:978-975-16-2077-4

İkinci Meşrutiyet Döneminin (1908-1918) önde gelen devlet adamlarından ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) yönetiminin üç önderinden biri olan Cemal Paşa hakkında bugüne kadar Türkiye’de ve yurt dışında herhangi bir dilde yazılan ilk ve tek akademik biyografi özelliğindeki kitap başlıca şu konuları kapsamaktadır: ailesi, öğrenim hayatı ve askerlik mesleğine girişi; askerlik mesleğinde aldığı ilk görevler; Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile İTC’ye girişi ve faaliyetleri; İkinci Meşrutiyetin ilanındaki rolü; kişiliği; Üsküdar Mutasarrıflığı; Adana Valiliği; Birinci ve İkinci Balkan Savaşları sırasındaki ve sonrasındaki icraatları; İstanbul Muhafızlığı; Nafia ve Bahriye Nazırlıkları; Birinci Dünya Savaşına girişi; Birinci ve İkinci Kanal Seferleri; Suriye’deki faaliyetleri; Ermeni meselesi; Birinci Dünya Savaşından sonra yurt dışına çıkışı ve buradaki faaliyetleri; Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaşması ve ölümü.

Ciddi bir emek sonunda hazırlanan çalışma; önsöz, kısaltmalar, kaynaklar ve tetkiklerden sonra giriş, dört ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Birbirinden ilginç fotoğrafların yer aldığı eserde çok geniş kaynakça ve ayrıntılı dizin mevcuttur. Ekler, İTC ve Birinci Dünya Savaşı alanlarında çalışma yapan birçok araştırmacı için değerli bir kaynaktır.

Kitap esas itibariyle Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Arşivi, Türk Tarih Kurumu (TTK) Cemal Paşa Arşivi, TTK Enver Paşa Arşivi, TTK Kazım Orbay Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Arşivi titizlikle taranarak kaleme alınmıştır. Ayrıca, Salname, Nevsal, Donanma Emirnamesi ve Düstur gibi resmi yayımlar, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait Türkçe gazete ve dergiler, mektuplar, hatıralar ve tetkiklerden yararlanılarak hazırlanmıştır. BOA’daki Bab-ı Ali Evrak Odası, Dahiliye Nezareti Siyasi Evrak, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi, Dahiliye Nezareti Muhaberet-ı Umumiye İdaresi

1 Doç. Dr. Nevzat Artuç lisans eğitimini Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesinde görmüş; doktorasını Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapmıştır. Halen Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesidir. Artuç’un, on kitap ve kitap bölümü ile ellinin üzerinde makale ve bildirisi bulunmaktadır.

Münevvi Kısmı, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Tasnifi, Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Evrakı, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı, Mabeyn-i Hümayun İradeleri, İrade Sadaret, Dahiliye İradeleri, Harbiye İradeleri, Meclis-i Umumi İradeleri, İrade Meclis-i Mahsus, Taltifat İradeleri, Zaptiye İradeleri, Dosya Usulü İradeler Tasnifi, Rumeli Müfettişliği Tasnifi Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı, Rumeli Müfettişliği Tasnifi Müteferrik Evrakı, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller, Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti ve Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı fonları ile ATASE'deki Birinci Dünya Savaşı koleksiyonundaki belgeler büyük bir özenle tahlil edilmiştir. Belgeler formel mantık ışığında doğru yorumlanarak anlam okuyucuya aktarılmıştır. Ayrıca, pek çok belge bir konu bütünlüğünde ele alınmıştır.

Kelimeler düzgün yazılmış; transkripsiyon işaretli kullanılmamıştır. Araştırmanın cesametine gösteren 1749 adet dipnot metni tamamlayıp açıklık getirmiştir. Bununla birlikte, İngiltere, Fransa, Almanya, Amerika ve Rusya'daki arşiv kaynakları ve bu ülkelerdeki basından yararlanılmış olması halinde eserin daha çok genişlik ve derinlik kazanıp zenginleşeceği de şüphesizdir.

Metin akıcı bir dille kaleme alınmıştır. İfade berrak, üslup kıvraktır. 539 sayfalık kitapta ad, yer ve tarih hataları bulunmamaktadır. Tasvirde ziyade tahlile dayanan çalışmada metinde geçen kişiler hakkında biyografik bilgiler sağlanması okuyucunun gelişmeleri daha iyi kavramasına yardımcı olmaktadır.

Yazar, Cemal Paşa'nın hayatı ile askeri ve siyasi faaliyetlerini kronolojik sırayla yansıtmakla yetinmeyip olaylar ve kişiler hakkında yorum yapmakta ve gözlem ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Olaylar sebep-sonuç ilişkilerine bağlanmakta; illiyet rabitası kurulmaktadır. Literatür karşılaştırılması ve eleştirisi yapılmaktadır. Okur, Artuç'un sunduğu bilgilerin eski bilgileri ne ölçüde doğruladığını ve reddettiğini anlayabilmektedir. Bu durumda kitabın niteliği artmakta; eser ilgiyle okunmaya değerdir.

Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı'nın en dikkate şayan bölümlerinden birinin 283 ile 304. sayfalar arasında yer alan "Cemal Paşa ve Ermeniler" olduğu muhakkaktır. Burada Cemal Paşa'nın Zeytun Ermeni İsyanı karşısındaki tutumu ile 1915 Ermeni Sevk ve İskan Kanununun yürürlüğe girmesi ve bu Kanuna dair düşünceleri ustaca açıklanmaktadır. Daha sonra Cemal Paşa'nın sevkıyat kararının alınmasını müteakip Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması hakkındaki çalışmaları, sevk edilen Ermeni kabilelerinin salgın hastalıklardan korunması ile ilgili faaliyetleri, Ermeni kabilelerine gösterdiği yakınlık ve zararlı faaliyetlerde bulunan Ermenilere tepkisi bihakkın incelenmektedir. Artuç'un sözkonusu tespitleri Ermeni soykırım iddialarını cerh etmeye ve gerçeklerin savunulmasını güçlendirmeye yönelik faaliyetlerde güçlü bir adım olarak görülmelidir. Öte yandan, Türk-Ermeni ilişkileri tarihinde arzettiği öneme rağmen kitapta 1909 Adana Ermeni olayları ve özellikle Adana Valisi Cemal Bey'in Çukurova yöresindeki insani yardım, imar, iskan ve yetimhane

açma faaliyetlerine ayrılan yer (ss. 79-83 ve 285-289) sınırlıdır. Bu konularda BOA'nın yanı sıra İngiliz, Fransız ve Amerikan arşivlerinde ve ağırlıklı American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın evrak deposunda kullanılmayı bekleyen çok zengin malzeme mevcuttur.²

Artuç'un üzerinde durduğu kayda değer bir husus da, birçok çalışmada İttihatçı önderlerin Türkiye'den ayrılmasının dönemin muhalif gazeteleri ve yazarları kaynak gösterilerek kaçma kelimesiyle ifade edilmesidir (s. 331 dipnot 1450). Yazar, Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile diğer dört İttihatçı yöneticinin İstanbul'dan ayrılmaları sırasında haklarında herhangi bir soruşturma veya kovuşturma bulunmadığı ve tutuklama kararı olmadığı için kaçmak kelimesinin kullanılmasını kabul etmenin mümkün olmadığını pek haklı olarak belirtmektedir. Nitekim zamanın Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa da anılan zevat hakkında soruşturma veya kovuşturma bulunmadığını açıkça vurgulamış ve firar kelimesini telaffuzdan kaçınıp yerine gaybubet deyimini kullanmayı uygun bulmuştur.

Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı'nin yayınlanması isabetli olmuştur. Yazar, İTC ve Birinci Dünya Savaşı alanlarında araştırma üstlenenlere yeni ufuklar açmakta, bugüne kadar kullanılmamış arşiv malzemelerini ustalıkla gün ışığına çıkarmaktadır. Ayrıca, böyle kapsamlı bir biyografinin ilk defa yazılmış olması da başlı başına bir muvaffakiyettir. Çalışmanın kaleme alınmasında hiç şüphesiz Artuç'un Osmanlı arşiv tecrübesinin önemli rolü olmuştur. Burada zikredilmesi gereken başka bir husus ta kitabın mükemmel bir baskısının olmasıdır.

Bu eserle üzerinde devamlı hararetle tartışmalar yapılagelen İTC'nin bilinmeyen bir çok yönleri hakkında sorulara cevap bulabilmek ve İkinci Meşrutiyet Dönemi tarihinde çarpıtılan bazı gerçekleri ortaya çıkarabilmek kolaylaşacaktır. Artuç'un Talat Paşa'nın da biyografisini yazması ve yeterince araştırılmayan bir alanda kaleme alınan *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*'nin benzer teşebbüslere yol açması dilenir.

Son olarak, bu yayının önümüzdeki yıllarda Batı ve Doğu dillerine çevrilerek yurt dışında basılması tarihi gerçeklerin uluslararası bilim camiası ve kamuoyu önünde açıklıkla ortaya konması bakımından yararlı olacaktır.

Yücel GÜÇLÜ

2 Ayrıntılı bilgiler için bkz. Yücel Güçlü, *The Armenian Events of Adana in 1909: Cemal Paşa and Beyond* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2018).